

Çocukları Salgın Sürecinde Okula Devam Eden Ebeveynlerin Kaygı Düzeylerinin Belirlenmesi: 6-12 Yaş Örneği

Determining the Anxiety Levels of Parents Whose Children Will Start School in the Epidemic Process: The Example of 6-12 Years Old

Hakan AVAN ¹, Elif Tuba KOÇ ², Birgül VURAL ³

ÖZ

Amaç: Koronavirüs salgını sürecinde 6-12 yaş arasındaki çocukları okula devam etmek durumunda olan ebeveynlerinin kaygı düzeylerinin belirlenmesi amacıyla planlanmıştır.

Gereç ve Yöntem: Kesitsel, tanımlayıcı türde planlanan bu çalışma, Kahramanmaraş, Tokat ve Kırşehir illerinin merkezinde ikamet eden 6-12 yaş okul dönemi çocuğa sahip ebeveynlerden onay alınarak, 21 Eylül-21 Kasım 2020 tarihleri arasında 290 ebeveyn ile tamamlanmıştır. Verileri toplamak için sosyo demografik bilgi içeren "Tanıtıcı Anket Formu", "Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri" ve "Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği" kullanılmıştır. Veri analizinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler, t-testi, ANOVA analizleri kullanılmıştır.

Bulgular: Araştırmaya katılan ebeveynlerin "Çocuğunuzun Salgın Sürecinde Okula Gitmesi Size Ne Hissettiriyor?" sorusuna %34.1' inin endişe duyduğunu, %17.6' sının korktuğunu, %9.3' ünün güven duyduğunu ve %2.1' inin çocuğunun salgın sürecinde okula gitmesinden hiç bir şey hissetmediğini bildirmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin Kısa Psikolojik Sağlık puan ortalamalarının 18.651±1.68, Durumluk Kaygı puan ortalamalarının 42.431±7.57 ve Sürekli Kaygı puan ortalamalarının 42.503±11.10 olduğu bulunmuştur.

Sonuç: Çalışmaya katılan ebeveynlerin büyük bir kısmının kendisinin ve aile üyelerinden birinin Covid-19 olabileceğinden endişe duymaktadır. Bu çalışmaya katılan kadın ebeveynlerin erkek ebeveynlerden daha fazla kaygılı duyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Çocuk, Ebeveyn, Kaygı, Okul

ABSTRACT

Aim: It is planned to determine the anxiety levels of parents whose children between the ages of 6-12 have to attend school during the coronavirus epidemic.

Method: This cross-sectional, descriptive study was completed with 290 parents between September 21 and November 21, 2020, with the approval of parents with 6-12 years old school children in Kahramanmaraş, Tokat and Kırşehir. To collect data, "Descriptive Questionnaire Form" containing socio-demographic information, "State and Trait Anxiety Inventory" and "Brief Psychological Resilience Scale" were used. Descriptive statistical methods, t-test, ANOVA analysis were used to analyze the data.

Results: Parents who participated in the study, "What Does It Feel For Your Child To Go To School During The Epidemic?" 34.1% of them were worried, 17.6% were afraid, 9.3% were confident and 2.1% did not feel anything about their children going to school during the epidemic. Individuals participating in the study found that the Brief Psychological Resilience mean score was 18.651 ± 1.68, the State Anxiety mean score was 42.431 ± 7.57, and the Trait Anxiety mean score was found to be 42.503 ± 11.10.

Geliş Tarihi/Received:26-04-2021 Kabul Tarihi/Accepted:20-06-2021 Çevrimiçi Yayın Tarihi/Available Online Date:28-06-2021

¹ Öğr. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SHMYO Kahramanmaraş, Türkiye, hakanavan@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0003-2494-3671

² Öğr. Gör. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü Kırşehir, Türkiye, elif.koc@ahievran.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0001-9465-9890

³ Öğr. Gör. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Tokat, Türkiye, b.vural1973@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-7493-6149.

Sorumlu yazar/Correspondence: Hakan avan, hakanavan@gmail.com

Cite this article as: Avan H, Koç, ET, Vural B. Determining the Anxiety Levels of Parents Whose Children Will Start School in the Epidemic Process: The Example of 6-12 Years Old. J Health Pro Res 2021;3(2):65-74.

Conculion: Most of the parents who participated in the study are concerned that they and one of their family members may have Covid-19. It was concluded that female parents participating in this study felt more anxious than male parents.

Keywords: Anxiety, Child, Covid-19, Parents, School

Giriş

COVID-19, potansiyel olarak yüksek mortalite ve morbidite sebebiyle halk sağlığını tehdit etmektedir (1). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Ocak 2020'de COVID-19 salgınına "uluslararası endişe verici bir halk sağlığı acil durumu" olarak ilan etmiştir (2,3). Koronavirüs enfeksiyonu bireyden bireye çok hızlı bir şekilde bulaşması, virüsün bulaştığı hastaların ölümcül bir seyirde olması sıkı izolasyon önlemlerinin alınmasına yol açmıştır. Salgının seyrini olumsuz etkileyebileceği düşüncesiyle eğitim öğretim ile ilgili tedbirler alınmış, devamında eğitime uzaktan devam edilmiştir. 2020-2021 eğitim öğretim döneminde salgının paralel bir seyir takip etmesiyle sıkı izolasyon önlemleri kademeli olarak azaltılmaya başlanmış, Eylül ayında okulların açılması eğitim ve öğretime örgün bir şekilde devam edilmesi planlanmıştır. COVID-19'un çocuklar üzerindeki etkisi henüz belirsizliğini korusa da, okullarda 6-12 yaş grubundaki çocukların sosyal izolasyon kurallarına tam olarak uymaması, el hijyenlerini yeteri kadar sağlayamaması ve sınıfların kalabalık olması nedeniyle hastalığa yakalanma riskleri yüksek görülmektedir. Ebeveynler, hem çocuklarının hasta olmaları hem de ailelerine taşınmaları gibi endişelerin yanında eğitimden mahrum kalmaları kaygısı da yaşayabilmektedir (4,5). Bireylerin sağlıklı ve normal gelişimini sürdürebilmesi için yaşadığı aile ve çevre ortamının bireyin biyopsikososyal gelişimine katkı sağlayacak biçimde düzenlenmesi çok önemlidir. COVID-19'un hali hazırda getirdiği fizyolojik problemlerin yanında yakın gelecekte çocuk, aile ve toplumun ruh sağlığını olumsuz etkileyeceği öngörülmektedir (6-8). Ebeveyn kaygısının gerek ebeveyn ruh sağlığı gerekse çocuk ruh sağlığı bakımından riskli bir durum olduğu bilinmektedir (4,9). Ebeveyn kaygı durumunun belirlenmesi alınacak önlemler ve risk altındaki çocukların belirlenmesi bakımından önemlidir. Astımı olan çocukların ebeveynleri ile yapılan bir çalışmada okul dönemi çocuğa sahip olan annelerin kaygı düzeylerinin okul döneminde olmayan çocuğa sahip annelerden daha yüksek olduğunu

bildirmiştir (10). Ebeveyn kaygısının yüksek olduğu, ruhsal durumu sağlam olmayan aile ve çevre ortamında yaşayan çocuklarda; kişiler arası iletişim becerilerinin bozulması, etkili bir problem çözme becerisinin gelişmemesi, stresle başa çıkma yöntemlerinin gelişmemesi, aile içi şiddetin artması gibi riskli durumlar ortaya çıkabilir. Bu durumlar çocuğun biyopsikososyal yönden sağlıksız bir birey olarak yetişmesine neden olabilir. Bu çalışma, Koronavirüs salgını sürecinde okula başlamak durumunda kalan çocukların ebeveynlerinin kaygı düzeylerini belirlemek amacıyla planlanmıştır.

Araştırmanın Soruları

1. Çocukların salgın sürecinde okula devam etmesi ebeveynlerin kaygı düzeylerini etkiler mi?
2. Salgın sürecinde çocukları okula devam ebeveynlerin kaygı düzeylerini etkileyen faktörler nelerdir?
3. Ebeveynlerin sosyo demografik özelliklerine göre psikolojik kısa dayanıklılık puan ortalamaları arasında fark var mıdır?

Gereç ve Yöntem

Bu araştırma koronavirüs salgını sürecinde 6 ile 12 yaş okul dönemindeki çocukların okula başlamalarının ebeveynlerin kaygı düzeylerine etkisi ve ebeveyn kaygı düzeyini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla, kesitsel, tanımlayıcı türde planlanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırma, ülkemizin farklı bölgelerinde yer alan Kahramanmaraş, Tokat ve Kırşehir merkezinde 6-12 yaş okul dönemi çocuğa sahip ebeveynlerden onam alınarak, 21 Eylül- 21 Kasım 2020 tarihleri arasında yapılmıştır. Olası yan tutmaları azaltmak için katılımcılar şans (random) örneklem metoduyla seçilmiştir. Örneklem evreni bilinen örneklem yöntemi ile hesaplanan Kahramanmaraş, Tokat ve Kırşehir il merkezinde 6-12 yaş okul dönemi çocuğa sahip, araştırmaya katılmaya gönüllü 290 ebeveyn ile yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplamak için sosyo demografik bilgi içeren "Tanıtıcı Anket Formu", "Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri" ve "Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından düzenlenen "Tanıtıcı Anket Formu", ebeveyn ve çocuğa ait sosyo-demografik özellikler içeren cinsiyet, yaş, aile gelir durumu, yaşanan yer, kronik hastalık varlığı gibi 16 sorudan oluşmaktadır.

Araştırmaya katılan ebeveynlerin kaygı seviyelerini tespit etmek için Speilberger'in geliştirdiği "Trait Anxiety Scale" ölçeği kullanılmıştır. "Durumluluk ve Sürekli Kaygı Envanteri" nin Türkçe uyarlaması Öner ve Le Compte (1983) tarafından yapılmıştır. Durumluk kaygı ölçeğinde dört sınıfta toplanan cevap seçenekleri, (1) "Hiç", (2) "Biraz", (3) "Çok" ve (4) "Tamamıyla şeklinde"; Sürekli Kaygı Ölçeğindeki seçenekler ise (1) "Hemen hiçbir zaman", (2) "Bazen", (3) "Çok zaman" ve (4) "Hemen her zaman" şeklindedir. Durumluk kaygı ölçeğinde 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19 ve 20. maddelerde tersine dönmüş ifade vardır. Sürekli kaygı ölçeğinde ise tersine dönmüş ifadeler 21, 26, 27, 30, 33, 36 ve 39. maddelerdir. Öner ve Le Compte (1983), ölçeğin güvenilirlik katsayısının durumluk kaygı ölçeği için .83 ile .87, sürekli kaygı ölçeği için .94 ile .96 arasında olduğunu belirlemişlerdir. Bizim çalışmamızda ise sırası ile .83 ve .94 güvenilirlik katsayısı elde edilmiştir. Ölçeklerde 20 madde bulunmaktadır, alınabilecek en düşük ve en yüksek puan 20 ile 60 puan arasında değişmektedir. Ölçeklerden alınan yüksek puan, kaygı düzeyinin yüksek olduğu, düşük puan da kaygı düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir (11).

Smith ve arkadaşlarının (2008) geliştirdiği, Türkçe geçerlik ve güvenilirliğini Doğan'ın (2015) yaptığı "Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği (KPSÖ)" bireylerin psikolojik sağlığını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. KPSÖ, 5'li likert tipinde "Hiç uygun değil" (1), "Uygun Değil" (2), "Biraz Uygun" (3), "Uygun" (4), "Tamamen Uygun" (5) şeklinde kodlanmaktadır, 6 maddelik, öz bildirim tarzı bir ölçme aracıdır. Doğan'ın (2015) ölçeğin güvenilirlik katsayısının .83 olarak bulunmuş bizim çalışmamıza ise .76 olarak bulunmuştur. Ölçekte bulunan ve tersten kodlanan maddeler çevrildikten sonra, alınan yüksek

puanlar, yüksek psikolojik sağlığa işaret etmektedir (12).

Verilerin Toplanması

Araştırmada elektronik ortam da oluşturulan gönüllülük olur formu, anket soruları ve ölçeklerin linki ebeveynler ile elektronik ortamda paylaşılmış ve araştırmaya katılmaya gönüllü ailelerden anketleri doldurmaları istenmiştir.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma klinik olmayan araştırmalar etik kurulundan (09.09.2020 tarih ve 2020/17/01 sayılı) ve online veri toplama formunun ilk sayfasında katılımcılardan izin alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Frekans dağılımı ve aritmetik ortalama, parametrik veriler t-testi, ANOVA testi, kategorik değişkenlerin karşılaştırılmasında Ki-kare testi ile normallik dağılımları kurtosis ve skewness (± 2) testleri ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları $p \leq 0,05$ değeri anlamlı olarak kabul edilerek yorumlanmıştır.

Bulgular

Çocukları salgın sürecinde okula başlayacak olan ebeveynlerin kaygı düzeylerinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmada, ebeveynlerin yaş ortalamasının $40,25 \pm 8,24$ olduğu, %68,6' sının kadın olduğu tespit edilmiştir. Ebeveynlerin %83,4' ünün 6-12 yaş okula giden en az bir çocuğa, %86,9'unun çekirdek aile tipine sahip olduğu ve %61,7' sinin geliri giderine eşit olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

Araştırmaya katılan ebeveynlerin "Çocuğunuzun Salgın Sürecinde Okula Gitmesi Size Ne Hissettiriyor?" sorusuna %34.1'inin endişe duyduğunu, %17.6' sının korktuğunu, %9.3' ünün güven duyduğunu ve %2.1'inin çocuğunun salgın sürecinde okula gitmesinden hiç bir şey hissetmediğini bildirmiştir. Bu açıdan bakıldığında çocuğun okula başlaması ebeveynlerin büyük çoğunluğunda olumsuz duyguların meydana gelmesine neden olduğu gözlemlenmektedir. Ebeveynlerin %93.4' ünün Covid-19 hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu, %69' ünün günlük Covid-19 verilerini takip ettiği, %46,6' sının birlikte yaşadığı kişilerin Covid-19 açısından risk altında olan kişilerin olduğu ve

%58.3'ünün Covid-19 salgınına karşı yeterli önlemleri alabileceğini düşündüğü tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin %44.1'inin ailelerinde kronik hastalığa sahip bireylerin olduğu, %83.8'inin aile üyelerinden birinin Covid-19 olabileceğinden endişe duyduğu ve %81.4'ünün ise kendisinin Covid-19 olabileceğinden endişe duyduğu saptanmıştır.

Araştırmaya katılan bireylerin Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği (KPSÖ) puan ortalamalarının 18.65 ± 1.68 , Durumluk Kaygı Ölçeği (DKÖ) puan ortalamalarının 42.43 ± 7.57 ve Sürekli Kaygı Ölçeği (SKÖ) puan ortalamalarının 42.50 ± 11.10 olarak saptandı (Tablo 2).

Çalışmaya katılan bireylerin cinsiyetlerine göre durumluk kaygı düzeyleri incelendiğinde kadın ebeveynlerin DKÖ puanlarının (44.21 ± 11.01) erkek ebeveynlerin DKÖ puanlarından (38.52 ± 10.30) önemli biçimde yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p=0.000$; $p<0.01$). Sürekli kaygı düzeylerinde ise durumluk kaygı düzeylerinde olduğu gibi kadınların SKÖ puanlarının (43.85 ± 7.42) erkeklerin SKÖ puanlarından önemli derecede farklı olduğu görüldü ($p=0.000$; $p<0.01$). Ailede kronik hastalığı olan bireylerin durumu ile kaygı düzeyleri incelendiğinde; kronik hastalığı olan bireye sahip ailelerin DKÖ puanlarının (44.21 ± 11.92) önemli düzeyde fark saptandı ($p=0.015$; $p<0.05$). Sürekli kaygı düzeylerinde ise durumluk kaygı düzeylerine benzer şekilde SKÖ puanlarının kronik hastalığı olan bireye sahip ailelerin (43.91 ± 8.27) kronik hastalığı olmayanlara göre önemli düzeyde fark tespit edildi ($p=0.005$; $p<0.01$). Covid-19 hakkında yeterli bilgiye sahip olma durumları ile kaygı düzeyleri incelendiğinde; Covid-19 hakkında yeterli bilgiye sahip olmayanların DKÖ puanlarının (49.89 ± 10.76), Covid-19 hakkında yeterli bilgiye sahip olanların DKÖ puanlarına (41.90 ± 10.95) göre önemli düzeyde farklı olduğu görüldü ($p=0.002$; $p<0.01$). Kısa psikolojik sağlık ölçek puanlarının cinsiyet, ailede kronik hastalığı olan bireylerin durumu ve Covid-19 hakkında yeterli bilgiye sahip olma durumları ile önemli bir ilişkiye sahip olmadığı görülmüştür ($p>0,05$) (Tablo 3).

Çalışmada ebeveyn yaş dağılımları ile durumluk kaygı düzeyleri arasında önemli düzeyde bir ilişkinin tespit edildi. 37 ile 42 yaş grubundaki bireylerin 26 ile 36 yaş, 43 ile 50 yaş

Tablo 1: Ebeveynlerin Sosyo- Demografik Özellikleri (n=290)

Sosyo- Demografik Özellikler	n	%
Bölge		
Kahramanmaraş	106	36.6
Kırşehir	86	28.6
Tokat	101	34.8
Yaş		
26 ile 36 yaş arası	55	19.0
37 ile 42 yaş arası	98	33.8
43 ile 50 yaş arası	102	35.2
51 yaş ve üstü	35	12.0
Cinsiyet		
Kadın	199	68.6
Erkek	91	31.4
6-12 Yaş Okula Giden Çocuk Sayısı		
1 çocuk	242	83.4
2 çocuk	48	16.6
Aile Tipi		
Çekirdek Aile	252	86.9
Geniş Aile	28	9.7
Parçalanmış Aile	18	3.4
Aile Gelir Durumu		
Gelirim Giderimden Az	62	21.4
Gelirim Giderime Eşit	179	61.7
Gelirim Giderimden Fazla	49	16.9

Tablo 2: Ebeveynlerin Ölçek Puan Ortalamaları (n=290)

	En düşük değer	En yüksek değer	Ort.±SS
KPSÖ	13.00	24.00	18.65±1.68
DKÖ	21.00	73.00	42.43±11.10
SKÖ	20.00	67.00	42.50±7.57

ve 51 yaş ve üstü bireylerden DKÖ puanlarının önemli derecede yüksek olduğu saptandı. Bu ilişkinin hangi gruptan kaynaklandığının tespiti için yapılan Post Hoc Tukey ileri analiz sonucunda 37 ile 42 yaş grubundaki (45.02 ± 10.56) bireylerden kaynaklandığı görülmüştür ($p:0.013$; $p<0,05$). Okula giden çocuk sayıları ile sürekli kaygı puanları arasında önemli düzeyde bir ilişkinin varlığı gözlemlendi. 5 ve üzeri çocuğa sahip (45.60 ± 9.45) ebeveynlerin SKÖ ortalamalarının 1 veya 2 çocuğa, 3 veya 4 çocuğa sahip ebeveynlerin SKÖ ortalamalarından daha yüksek olduğu bulundu. Yapılan ileri analiz sonucunda bu ilişkinin 5 ve üzeri çocuğa sahip ebeveynlerden kaynaklandığı görüldü ($p:0.043$; $p<0.05$). Okula giden çocuk sayıları ve kısa psikolojik sağlık

puanları arasında önemli düzeyde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu ilişkinin 5 ve üzeri çocuğa sahip (19.33 ± 1.40) ebeveynlerden kaynaklandığı saptanmıştır ($p:0.047$; $p<0.05$).

Çalışmaya katılan ebeveynlerin aile durumları ile sürekli kaygı puanları arasında önemli düzeyde bir ilişkinin varlığı görülmüştür. Geniş ailede yaşayan ebeveynlerin SKÖ puan ortalamalarının çekirdek aile ve parçalanmış ailede yaşayan ebeveynlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan ileri analiz sonucunda ilişkinin geniş aileye sahip (46.50 ± 8.25) ebeveynlerden kaynaklandığı bulunmuştur ($p:0.005$; $p<0.01$). Aile gelir durumu ve durumluk kaygı düzeyleri arasında önemli bir ilişkinin varlığı saptanmıştır. Aile geliri giderinden az olan ebeveynlerin aile geliri giderine eşit olan ve geliri giderinden fazla olan ebeveynlere göre DKÖ puan ortalamalarının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu ilişkinin hangi gruptan kaynaklandığının tespiti için yapılan Post Hoc Tukey ileri analiz sonucunda geliri giderinden az olan (44.43 ± 12.29) ailelerden kaynaklandığı görülmüştür ($p:0.045$; $p<0.05$). Covid-19 riski altında olanlarla yaşama durumu ile sürekli kaygı puanları arasında önemli düzeyde bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Yapılan ileri analiz sonucunda ilişkinin Covid-19 riski altında olanlarla yaşayan (44.07 ± 12.09) ebeveynlerden kaynaklandığı gözlemlenmiştir ($p:0.016$; $p<0.05$). Covid-19' a karşı yeteri kadar tedbir alma durumu ile durumluk kaygı düzeyleri arasında önemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu ilişkinin Covid-19' a karşı yeteri kadar tedbir alıp almadığını bilmeyen (44.83 ± 10.37) ebeveynlerden kaynaklandığı görülmüştür ($p:0.016$; $p<0.05$).

Covid-19 olmaktan endişe duyma durumu ile durumluk kaygı düzeyleri arasında önemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu ilişkinin hangi gruptan kaynaklandığının tespiti için yapılan ileri analiz sonucunda Covid-19 olmaktan endişe duyan (45.57 ± 10.94) ebeveynlerden kaynaklandığı görülmüştür ($p:0.001$; $p<0.01$). Covid-19 olmaktan endişe duyma durumu ile sürekli kaygı puanları arasında önemli düzeyde bir ilişkinin varlığı gözlemlenmiştir. Yapılan ileri analiz sonucunda ilişkinin Covid-19 olmaktan endişe duyan (43.28 ± 7.48) ebeveynlerden kaynaklandığı bulunmuştur ($p:0.001$; $p<0.01$) (Tablo 4).

Tartışma

Covid-19 pandemisinin seyrinin belirsizliği ve mevcut psikososyal faktörlerin çocuk ve ailenin sağlık ve refahını nasıl etkilediğini ciddi bir şekilde düşünmeli, bu konuyu derinlemesine ele alınmalıdır. Bu çalışma 6-12 yaş arasında çocuğu okula devam eden ebeveynlerin kaygı düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

Bu çalışmada çocukları okula başlayan ebeveynler çocukları okula başladıkları için endişe duyduklarını ve korktuklarını ifade etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında birinci araştırma sorumuzun yanıtı; çocukların okula başlaması ebeveyn kaygı düzeylerini etkilemektedir. Çocuklar için yüz yüze öğrenme sadece akademik ilerlemeyi değil, aynı zamanda çocuğun sosyalleşmesi, duygusal becerilerinin gelişmesi ve akıl sağlığı üzerine birçok olumlu faydası bulunmaktadır. Ülkemizde pandemi sürecinde eğitimin kademeli olarak açılıp kapanması söz konusu olmuş hem eğitimin yüz yüze yapılması hem de eğitim sürecindeki bu belirsizlikler ailelerin kaygı yaşamalarına neden olmaktadır. Bu olumsuz duyguların okul gibi kalabalık ortamlardan alınan virsün çocuklara ve çocuklar vasıtasıyla aile bireylerine taşınmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ülkemizde arttırdığı gözlemlenmiştir. Covid-19 salgınında mortalite ve morbidite oranlarına bakıldığında en fazla 65 yaşından büyük ve kronik hastalığı olan bireylerin etkilendiği görülmektedir (29). Ailesinde risk grubunda birey bulunan ebeveynlerin kaygılarının daha çok sevdiklerinin sağlığı ile ilgili endişelerden kaynaklandığı tespit edilmiştir (30). Aile üyeleri içinde riskli grupta bireylerin bulunması bireylerin anksiyete düzeylerini önemli ölçüde farklılaştırdığı bildirilmiştir (15). Bu durum aile bireylerinin sevdiklerinin sağlığını kendi sağlıklarından daha fazla düşünmesinden kaynaklanmış olabilir. Analiz sonuçlarına göre Covid-19 hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünen ebeveynlerin kaygı düzeylerinin önemli ölçüde daha düşük olduğu görülmüştür. Alan çalışmalarında Covid 19 sürecini daha çok takip eden bu konuda daha fazla bilgiye sahip olan bireylerin psikolojik düzeylerinin diğerlerine göre daha sağlam olduğu bildirilmektedir (31).

Tablo 3: Ebeveynlerin Sosyo-Demografik Özelliklerine Yönelik Durumluk Kaygı Puanları Sürekli Kaygı Puanları ve Kısa Psikolojik Sağlık Puanları Dağılımı (n=290)

Özellikler		DKP			SKP		KPSP	
		n	Ort±SS	t p	Ort±SS	t p	Ort±SS	t p
Cinsiyet	Kadın	199	44,21±11,01	4,16	43,85±7,42	4,66	18,64±1,74	1,27
	Erkek	91	38,52±10,30	0,000	39,53±7,08	0,000	18,67±1,54	0,899
Ailede Kronik Hastalık Varlığı	Evet	128	44,21±11,92	2,45	43,91±8,27	2,85	18,79±1,77	0,193
	Hayır	162	41,01±10,22	0,015	41,38±6,80	0,005	18,53±1,60	1,306
Covid-19 Hakkında Yeterli Bilgiye Sahip Olma	Evet	271	41,90±10,95	3,07	42,28±7,65	1,901	18,64±1,70	0,87
	Hayır	19	49,89±10,76	0,002	45,68±5,62	0,58	18,68±1,41	0,931

Bununla birlikte salgınla ilgili özellikli, güncel, doğru olan sağlık bilgilerini takip etmenin ve özel tedbirleri bilmenin salgının daha düşük seviyede psikolojik etkisine maruz kalındığı ile ilişkilendirilmiştir (24). Bu doğrultuda koronavirüs salgınında, gerek salgından korunma tedbirlerinin (maske, mesafe, hijyen vb.) bilinmesi gerekse de salgınla ilgili güncel haberlerin takip edilmesi ebeveynlerin kendilerini salgın sürecine daha hakim olabildiklerini düşündüklerinden kaygı düzeyleri daha düşük seviyede kalmış olabilir.

Ebeveynlerin yaş gruplarına göre kaygı düzeylerinin farklılaştığı, psikolojik sağlık düzeylerinin de diğer yaş gruplarına göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. 37 ile 42 yaş grubundaki ebeveynlerin diğer gruplara göre daha fazla kaygı duymaları; okula giden çocuk sayılarının artması, stresle baş etme yöntemlerinin düşük olması ve ebeveyn rollerindeki değişimlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Alan yazılarında bireylerin yaş durumlarına göre durumluk kaygı ve psikolojik sağlıkları önemli düzeyde değişim göstermektedir (31,32). Çalışmamız ile aynı doğrultuda olmayan çalışmalarda (26) bulunmaktadır.

Okula giden çocuk sayıları sürekli kaygı düzeylerini ve psikolojik sağlık düzeylerini önemli ölçüde etkilediği belirlenmiştir. Okula giden çocuk sayısının yüksek olması salgına daha fazla oranda maruz kalma ihtimalini arttırdığı için

ebeveynlerin kaygı ve psikolojik sağlık ebeveynlerin çocuklarını kontrol edememe, kişisel hijyenlerini sağlayamama gibi durumlar nedeniyle ebeveynlerin kaygı olumsuz etkilemiş olabilir. Kurt ve Aslan'ın yaptığı çalışmada çocuk sayısının artması psikolojik sağlık düzeylerini arttırdığını bildirmiştir (18). Psikolojik sağlık potansiyel olarak tehlike içeren durumlarda bireylerin bu durumlara uyum sağlama ve kendini toparlaya bilme kabiliyeti olarak tanımlanır (18). Bu açıdan bakıldığında ebeveynlerin çocuk sayısının fazla olması salgın süreci ile baş edebilmesi için olumlu bir durum olduğu düşünülmektedir.

Çalışmaya katılan ebeveynlerin aile durumları ile sürekli kaygı puanları arasında önemli düzeyde bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Alan yazında aile tipi ebeveynlerin sürekli kaygı ve durumluk kaygı düzeylerini önemli ölçüde etkilediği bildirilmektedir (33). Geniş ailede yaşayan bireylerin daha yüksek kaygı puanlarına sahip olmaları; ailede yaşlı bireylerin bulunması, bu bireylerin virüsten daha fazla etkilenmesinden ve sevdiklerini kaybetme korkusundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bununla birlikte geniş ailelerde

Tablo 4: Ebeveynlerin Durumluk Kaygı Puanları (DKP), Sürekli Kaygı Puanları (SKÖ) ve Kısa Psikolojik Sağlık Puanlarının (KPSP) Dağılımı (n=290)

	DKP	SKÖ	KPSP
	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS
Ebeveyn Yaşı			
26 ile 36 yaş arası (n=55)	41,45±12,83	42,18±7,60	19,16±1,68
37 ile 42 yaş arası (n=98)*	45,02±10,56	43,56±7,00	18,50±1,81
43 ile 50 yaş arası (n=102)	40,07±9,35	42,01±8,04	18,50±1,57
51 yaş ve üstü (n=35)	43,57±11,10	41,45±7,65	18,71±1,50
	3,668 p:0,013	1,031 p:0,379	2,281 p:0,079
Çocuk Sayısı			
1 veya 2 çocuk (n=132)	42,52±11,68	42,15±7,25	18,55±1,74
3 veya 4 çocuk (n=125)	41,58±10,13	42,04±7,23	18,57±1,65
5 ve üzeri çocuk (n=33)	45,27±12,05	45,60*±9,45	19,33*±1,40
	1,454 p:0,235	3,175 p:0,043	3,100 p:0,047
Aile Durumu			
Çekirdek Aile (n=252)	41,94±10,88	41,94±7,30	18,59±1,63
Geniş Aile (n=28)	45,89±13,01	46,50*±8,25	19,14±1,86
Parçalanmış Aile (n=10)	45,10±9,8	45,40±9,17	18,70±2,21
	1,908 p:0,150	5,474 p:0,005	1,339 p:0,264
Aile Gelir Durumu			
Geliri Giderinden Az (n=62)	44,43*±12,29	44,12±9,14	18,70±1,56
Geliri Giderine Eşit (n=179)	42,61±10,63	42,36±6,75	18,68±1,68
Geliri Giderinden Fazla (n=49)	39,22±10,71	40,93±8,01	18,44±1,83
	3,124 p:0,045	2,526 p:0,082	0,430 p:0,651
Covid-19 Riski Altında Olanlarla Yaşama Durumu			
Evet (n=135)	44,07*±12,09	42,55±7,93	18,64±1,65
Hayır (n=131)	40,38±10,29	41,93±7,64	18,63±1,63
Bilmiyorum (n=24)	44,37±7,28	45,29±3,90	18,79±2,10
	4,168 p:0,016	2,005 p:0,137	0,091 p:0,913
Covid-19'a Karşı Yeteri Kadar Tedbir Alma Durumu			
Evet (n=169)	41,14±10,62	41,97±7,78	18,78±1,65
Hayır (n=14)	39,57±18,01	40,35±9,99	18,71±1,13
Bilmiyorum (n=107)	44,83*±10,37	43,62±6,77	18,43±1,77
	4,185 p:0,016	2,171 p:0,116	1,363 p:0,258
Covid-19 Olmaktan Endişe Duyma Durumu			
Evet (n=236)	45,57*±10,94	43,28*±7,48	18,71±1,70
Hayır (n=25)	36,56±7,86	38,32±6,67	18,76±1,64
Kararsızım (n=29)	38,17±12,37	39,75±7,43	18,03±1,47
	7,180 p:0,001	7,265 p:0,001	2,189 p:0,114

düzeylerini etkilemiş olabilir. Bununla birlikte okula giden çocuk sayısının fazla olması birey

başına düşen yaşam alanının düşük, bireyden bireye bulaş ihtimalinin yüksek olması

ebeveynlerin kaygılarının artmasına neden olabilir.

Aile gelir durumu kaygı düzeylerini önemli ölçüde etkilediği görülmüştür. Yapılan ileri analiz sonucunda geliri giderinden az olan ebeveynlerin kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda aile gelir durumunun düşük olması ebeveynlerin kaygı düzeylerini yükselttiği bildirilmiştir (31,34,35). Ebeveynlerin gelir düzeylerinin düşük olması olumsuz koşulları tetikleyebilir. Salgın sürecinde fiziksel kapanma iş kaybına neden olmuş buda aile gelir düzeyini etkilemiş olabilir. Bununla birlikte gelir durumu ailenin ihtiyaçlarının karşılanması, arzuladığı gibi bir yaşam sürmesi, sosyal kabul görmesi gibi durumları etkilediği için ebeveyn kaygı düzeylerini etkilemiş olabilir.

Covid-19'a karşı yüksek risk altında olan bireylerle yaşayan ebeveynlerin sürekli kaygı düzeyleri yüksek bulunmuştur. Bu durum ebeveynlerin ailenin bütünü koruma içgüdülerinin yüksek olmasından, salgına karşı sürekli teyakkuz halinde olmalarından ve ailedeki bireyleri kaybetme korkularından kaynaklanıyor olabilir.

Covid-19'a karşı yeteri kadar tedbir alıp almadığını bilmeyen ebeveynlerin durumluk kaygı düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum koronavirüsün çok sinsi bir şekilde yayılmasından, koronavirüse karşı korunmada bilgi düzeylerinin yetersiz olmasından, yoğun ve bilinçsiz bir şekilde sosyal medya kullanılmasından kaynaklanıyor olabilir. Alan yazında sosyal medya kullanımının kriz yönetiminde olumlu yönlerinin olduğunu bildiren çalışmalar (36,37) bulunmakla birlikte sosyal medyanın yanlış kullanımının bireylerin kaygı düzeylerini arttırdığını bildiren çalışmada (38) bulunmaktadır.

Covid-19 olmaktan endişe duyan ebeveynlerin kaygı düzeyleri önemli ölçüde yüksek olduğu tespit edilmiştir. COVID-19 ile ilgili endişenin artması ebeveynlerin stresle başa çıkma kaynaklarını tüketmesi için ek bir risk faktörü haline gelebilir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada ebeveynlerin en çok endişe, korku ve kaygı gibi duyguları hissetmektedir. Ebeveynlerin

büyük çoğunluğu Covid-19 hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu ve Covid-19 salgınına karşı yeterli önlemleri alabileceğini düşünmektedir. Ebeveynlerin büyük bir kısmının kendisinin ve aile üyelerinden birinin Covid-19 olabileceğinden endişe duymaktadır. Çocukların okula başlaması ebeveynlerin kaygı düzeyleri üzerine etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Kadın ebeveynlerin durumluk ve sürekli kaygı seviyelerinin erkek ebeveynlerin durumluk kaygı ve sürekli kaygı seviyelerinden önemli biçimde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kronik hastalığı olan bireye sahip ailelerin durumluk kaygı ve sürekli kaygı düzeylerinin önemli ölçüde farklılaştığı görülmüştür. Covid-19 hakkında yeterli bilgiye sahip ebeveynlerin durumluk kaygı düzeyleri Covid-19 hakkında yeterli bilgiye sahip olmayanların durumluk kaygı düzeylerinden önemli ölçüde düşük olduğu görülmüştür. Ebeveyn yaşı durumluk kaygı düzeylerini, okula giden çocuk sayıları ise sürekli kaygı düzeylerini etkilediği görülmüştür. Ebeveynlerin aile durumları sürekli kaygı düzeylerini, aile gelir durumu ise durumluk kaygı düzeylerini etkilediği belirlenmiştir. Covid-19 riski altında olanlarla yaşama durumu sürekli kaygı düzeylerini, Covid-19'a karşı yeteri kadar tedbir alma durumu ise durumluk kaygı düzeylerini etkilediği görülmüştür. Covid-19 olmaktan endişe duyma durumu durumluk kaygı ve sürekli kaygı düzeylerini önemli derecede etkilediği belirlenmiştir. Ebeveynlerin Aile üyelerinden birinin Covid-19 olmasından endişe duymaları sürekli kaygı düzeylerini arttırdığı belirlenmiştir. Bu faktörler çocukların okula devam etmesi sürecinde ebeveynlerin kaygı düzeylerini etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır.

Kısa psikolojik sağlık ölçek puanlarının cinsiyet, ailede kronik hastalığı olan bireylerin durumu ve Covid-19 hakkında yeterli bilgiye sahip olma durumları ile önemli bir ilişkiye sahip olmadığı, sadece ebeveynlerin çocuk sayısının kısa psikolojik sağlık düzeyleri üzerine etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda; Covid-19 salgını hakkında ebeveynlere eğitim verilmesi, belirli periyotlarda psikolojik destek sağlanması önerilmektedir. Toplumsal yapının en küçük birimi olan ailenin ve yarının geleceği olan çocukların fiziksel sağlıkları ile birlikte psikolojik sağlıklarının da uzmanlar tarafından ele alınması ve bu konuların

irdelenmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında çalışmamızın salgının ebeveyn çocuk ve aile üzerinde yarattığı duygusal travmanın fark edilmesine yol göstereceğini umut ediyoruz. Bu alanda çalışan kanun koyuculara ve karar mercilerine çalışma sonuçlarına düzenlemeler yapılmasını öneriyoruz.

Yazar Katkıları

Araştırma konu ve tasarımı: H.A., B.V., E.T.K.,
Dizayn: H.A. Veri Toplama veya İşleme: H.A.,
B.V., E.T.K., Analiz veya Yorumlama: H.A.,
Literatür Arama: H.A., B.V., E.T.K., Yazan: H.A.,
B.V., E.T.K.,

Teşekkür

Çalışmamıza katılarak destek veren tüm öğrenci ebeveynlerine teşekkür ederiz.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması yaşanmamıştır.

Araştırma Desteği

Çalışmayı maddi olarak destekleyen kişi/kuruluş yoktur.

Beyanlar

Bu çalışma herhangi bir yerde sunulmamıştır.

Kaynaklar

1. Rothan HA, Byrareddy SN. The epidemiology and pathogenesis of coronavirus disease (COVID-19) outbreak. *J Autoimmun* 2020;109 (January):1–5.
2. Chang L, Yan Y, Wang L. Coronavirus disease 2019: coronaviruses and blood safety. *Transfus Med Rev.* 2020; (January).
3. Chen Q, Liang M, Li Y, Guo J, Fei D, Wang L, et al. Mental health care for medical staff in China during the COVID-19 outbreak. *Correspondence* 2020;19–20.
4. Brooks SK, Webster RK, Smith LE, Woodland L, Wessely S, Greenberg N, et al. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet* 2020;395(10227):912–20.
5. Tang S, Xiang M, Cheung T, Xiang YT. Mental health and its correlates among children and adolescents during covid-19 school closure: the

importance of parent-child discussion. *J Affect Disord* 2021;279(October 2020):353–60.

6. Golberstein E, Gonzales G, Meara E. Coronavirus disease 2019 (COVID-19) and mental health for children and adolescents. *Heal Econ (United Kingdom)* 2019;28(8):955–70.
7. Stein MB. Editorial: COVID-19 and anxiety and depression in 2020., *Depression and Anxiety.* 2020. Vol. 37, p. 302.
8. Sönmez B. Çocuklarda Covid-19 enfeksiyonu. *Klin Tıp Aile Hekim Derg* 2020;12(3):77–86.
9. Jiao WY, Wang LN, Liu J, Fang SF, Jiao FY, Pettoello-Mantovani M, et al. Behavioral and emotional disorders in children during the Covid-19 epidemic. *Eur Paediatric Association* 2020;21(1):1–9.
10. Çevik Ü, Keleş S, Keser M, Reisli İ. Astımlı çocuğu olan ebeveynlere verilen hemşirelik eğitiminin kaygı düzeylerine etkisi. *Genel Tıp Derg* 2006;16(2):53–9.
11. Öner N, Le Compte A. Durumluk sürekli kaygı envanteri el kitabı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları; 1983. 1–26 p.
12. Doğan T. Kısa psikolojik sağlamlık ölçeği'nin türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *J Happiness Well-Being* 2015;3(1):93–102.
13. Düzel B, Meryem Memiş Doğan. Covid-19 özelinde korku-kaygı düzeyleri. *J Turkish Stud* 2020;Volume 15 (Volume 15 Issue 4):739–52.
14. United States centers for disease control and prevention. Cases in the US. June 17, 2020. 2020. p. <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/cases-u>.
15. Güloğlu B, Yılmaz Z, İstemihan FY, Arayıcı SN, Sema Yılmaz. Covid-19 pandemisi sürecinde bireylerdeki anksiyete ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Kriz Derg* 2020;28(3):135–50.
16. Eroğlu Y, Arıcı Özcan N, Peker A. Özel gereksinimli çocuğa sahip anneler ile tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin psikolojik sağlamlık, iyilik hali ve mutluluk düzeylerinin incelenmesi. *Sak Univ J Educ* 2015;5(3):142–50.
17. Tura G. Engelli çocuğu olan ve çocuğu engelli olmayan annelerin anksiyete, depresyon ve psikolojik sağlamlık düzeylerinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sos Bilim Enstitüsü Derg* 2017;9(18):30–6.
18. Kurt ŞH, Aslan D. Okul öncesi dönem çocuğu olan annelerin öz-yeterlik, psikolojik sağlamlık ve

ebeveyn tutumlarının incelenmesi. Kadın ve Demokr Derg 2021;6(2):197–226.

19. Bayır G. Kalıcı Şanti olan çocuğa sahip ebeveynlerin kaygı ve umut düzeyi ile başa çıkma stratejileri. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. 2019.

20. Arslan SS, Ilgaz F, Demir N, Karaduman A. Yutma bozukluğu olan serebral palsili çocuklarda büyüme yetersizliği ve beslenme şeklinin ebeveynlerin kaygı durumu üzerindeki etkisi. Bes Diy Derg 2017;45(1):28–34.

21. Özge Demirsu. Üniversite öğrencilerinde algılanan ebeveyn tutumları ile sürekli kaygı düzeyi arasındaki ilişkide anksiyete duyarlılığının ve psikolojik dayanıklılığın aracı rolleri. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Tezi. 2018.

22. Kubba C, Foran HM. Measuring Covid-19 related anxiety in parents: psychometric comparison of four different inventories. JMIR Ment Heal 2020;7(12):1–19.

23. Leung GM, Ho LM, Chan SKK, Ho SY, Bacon-Shone J, Choy RYL, et al. Longitudinal assessment of community psychobehavioral responses during and after the 2003 outbreak of severe acute respiratory syndrome in Hong Kong. Clin Infect Dis 2005;40(12):1713–20.

24. Gao J, Zheng P, Jia Y, Chen H, Mao Y, Chen S, et al. Mental health problems and social media exposure during Covid-19 outbreak. PLoS One 2020;15(4):1–10.

25. Çölgeçen Y, Çölgeçen Hasan. Covid-19 pandemisine bağlı yaşanan kaygı düzeylerinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. J Turkish Stud 2020;Volume 15 (Volume 15 Issue 4):261–75.

26. Göksu Ö, Kumcağız H. Covid-19 salgınında bireylerde algılanan stres düzeyi ve kaygı düzeyleri. Turkish Stud J. 2020;15(4):463–79.

27. Oğuzalp H, Gülsün Pamuk A, Öcal T. Günöbirlik cerrahide ebeveyn anksiyetesinin ve beklentilerinin değerlendirilmesi. Turk Anesteziyoloji ve Reanimasyon Derg 2010;38(3):208–16.

28. Deniz ME, Dilmaç B, O Tolga Arıca. Engelli çocuğa sahip olan ebeveynlerin durumluk- sürekli kaygı ve yaşam doyumlarının incelenmesi. Uluslararası İnsan Bilim Derg 2009;6(1):953–68.

29. WHO Director-General. WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 [Internet]. WHO. 2020. p. 1.

Available from: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>

30. Mertens G, Gerritsen L, Duijndam S, Saleminck E, Engelhard IM. Fear of the coronavirus (Covid-19): predictors in an online study conducted in march 2020. J Anxiety Disord 2020;74(April):102258.

31. Kul A, Demir R, Katmer AN. Covid-19 salgını döneminde psikolojik sağlamlığın yordayıcısı olarak yaşam anlamı ve kaygı. J Turkish Stud 2020;15(6):695–719.

32. Prikhidko A, Long H, Wheaton MG. The effect of concerns about Covid-19 on anxiety, stress, parental burnout, and emotion regulation: the role of susceptibility to digital emotion contagion. Front Public Heal. 2020;8(December):1–10.

33. Yaşar ZN. 6-12 yaş arası çocukların ebeveynlerine bağlanma düzeyleri ile ebeveynlerin kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. Kırklareli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. 2019.

34. Ren J, Li X, Chen S, Chen S, Nie Y. The influence of factors such as parenting stress and social support on the state anxiety in parents of special needs children during the Covid-19 epidemic. Front Psychol 2020;11(December):1–9.

35. Keleşoğlu F, Karduz FFA. Covid-19 sürecinde dijital ebeveynlik ile anne-baba stresi arasında ilişkilerin incelenmesi. Online J Technol Addict Cyberbullying 2020;7(2):70–102.

36. Kalçık T, Altan Ü. Covid-19 salgınının yönetilmesinde sosyal medya kullanımı: sağlık bakanı Fahrettin Koca'nın resmi twitter hesabı üzerine bir analiz. Turkish Stud 2020;15(6):583–602.

37. Çerçi ÜÖ, Cangöz N, Kadir Cangöz. Covid-19 krizi döneminde bilgilendirme aracı olarak sosyal medya kullanımı. Selçuk Üniversitesi Sos Bilim Enstitüsü Derg 2020;(44):184–98.

38. Baltacı Ö, Akbulut ÖF, Yılmaz E. Problemler internet kullanımında güncel bir risk faktörü: Covid-19 pandemisi. Humanist Perspect 2021;3(1):97–121.